การครองอำนาจนำในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์: การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม (พ.ศ. 2325-2352)

ปริณดา ใจทรัพย์[1]

Received: November 24, 2024; **Revised**: December 4, 20242;
Accepted: December 20, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามโนทัศน์การครองอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในช่วงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยใช้กรอบแนวคิดการครองอำนาจนำของอันโตนิโอ กรัมชีในการวิเคราะห์การรวบรวมอำนาจและการสร้างอุดมการณ์ที่พระองค์ใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและอำนาจเหนือประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจของชนชั้นปกครอง แต่การเปลี่ยนแปลงนี้กลับไม่ได้รับการต่อต้านจากกลุ่มผู้ถูกปกครอง

[1] นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ email: parindajaisap@gmail.com

การศึกษานี้เริ่มต้นด้วยการอธิบายทฤษฎีการครองอำนาจนำของกรัมชีและการพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสภาพการเมืองและสังคมในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากกรุงธนบุรีสู่กรุงรัตนโกสินทร์ จากนั้นจึงใช้พงศาวดารและเอกสารประวัติศาสตร์เป็นแหล่งข้อมูลในการวิเคราะห์ กลยุทธ์การครองอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยเฉพาะพระบรมราโชบาย โครงการทางวัฒนธรรม และการสร้างอุดมการณ์ในคติพุทธศาสนาที่ทรงเน้นย้ำความชอบธรรมของการครองราชย์ผ่านคติความเชื่อในฐานะพระอินทรราชา ซึ่งแตกต่างจากกรอบความเชื่อในสมัยอยุธยาที่กษัตริย์ถือเป็นอวตารของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ

ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงใช้วรรณกรรม สถาปัตยกรรม และอุดมการณ์ทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่เรื่องเล่าที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ทำให้เกิดการยอมรับจากประชาชนอย่างกว้างขวางโดยปราศจากการต่อต้าน และฝังลึกในโครงสร้างทางวัฒนธรรมและสังคมของยุคนั้น ซึ่งสะท้อนแนวคิดการครองอำนาจนำตามทฤษฎีของกรัมชีในบริบทประวัติศาสตร์ การศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างอุดมการณ์ วัฒนธรรม และอำนาจ ในกระบวนการสร้างรัฐในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รวมถึงผลกระทบในมิติที่กว้างขึ้นต่อการทำความเข้าใจการสร้างรัฐและอำนาจนำในประวัติศาสตร์ไทย

คำสำคัญ: กรุงรัตนโกสินทร์, อำนาจนำ, รัชกาลที่1, สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย

Establishing Hegemony in Early Rattanakosin: Political and Social Transformations (1782–1809)

Parinda Jaisap[2]

Abstract

This article examines the concept of hegemony under King Rama I during the establishment of the Rattanakosin Kingdom. Using Antonio Gramsci's theory of hegemony as a conceptual framework, the study analyzes how the king consolidated power and constructed ideological foundations to legitimize his rule and maintain authority over the populace. Despite significant shifts in the ruling class's power structure, these transformations faced minimal resistance from the governed.

---

[2] Graduate Students Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University email: parindajaisap@gmail.com

The analysis begins with an exploration of Gramsci's theory of hegemony and an examination of the historical context, particularly the political and social conditions during the transition from the Thonburi Kingdom to Rattanakosin. Historical chronicles and records are utilized to investigate King Rama I's strategies for establishing hegemony through royal policies, cultural projects, and the adoption of Buddhist ideological frameworks. Central to this was the emphasis on the "Indra Raja" ideology to legitimize his reign, a departure from Ayutthaya traditions, where monarchs were identified as avatars of Vishnu or Narayana.

The findings demonstrate that King Rama I employed literature, architecture, and religious ideology as tools to disseminate state-supported narratives, achieving broad acceptance among the populace without overt resistance. These narratives became deeply embedded in the cultural and social structures of the era, illustrating Gramsci's concept of ideological hegemony. This study highlights the intricate relationship between ideology, culture, and power in early Rattanakosin state-building and offers broader insights into state formation and hegemony within the context of the Thai monarchy.

Keywords: Rattanakosin, hegemony, King Rama I, Thai monarchy

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ทรงเป็นผู้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2325 หลังจากการสิ้นสุดของกรุงธนบุรีและการปราบดาภิเษกของพระองค์เอง สายพระโลหิตของพระองค์ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับราชวงศ์อยุธยาหรือธนบุรี แต่มีพื้นฐานจากครอบครัวขุนนางในกรุงศรีอยุธยา ตามข้อสันนิษฐานของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เชื้อสายของโกษาปานอาจเกี่ยวข้องกับพระบิดาของรัชกาลที่ 1 คือสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก แม้ว่าเอกสารประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับสายพระโลหิตนี้จะยังไม่มีการยืนยันแน่ชัด แต่ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความพยายามเชื่อมโยงสายเลือดของพระองค์กับชนชั้นนำในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อสร้างความชอบธรรมและความน่าเชื่อถือในการขึ้นครองราชย์ของราชวงศ์จักรี (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2476)

ความเป็นผู้นำของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายขุนนางและทหารที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ความไม่สงบในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ความสามารถในการรวบรวมและจัดการกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อดังกล่าวทำให้พระองค์ได้รับความไว้วางใจจากชนชั้นนำใน

สังคม และเป็นที่ยอมรับให้ขึ้นครองราชย์ (กรรณิการ์ สาตรปรุง, 2541; Wyatt, 1984) และการที่พระองค์ไม่ได้มีเชื้อสายโดยตรงจากราชวงศ์อยุธยาหรือธนบุรีทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชต้องสร้างความชอบธรรมทางการปกครองผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อที่จะสร้างเสถียรภาพทั้งทางการเมืองและสังคมตั้งแต่เริ่มต้นการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยชนชั้นปกครองในยุคนี้ได้ดำเนินนโยบายอย่างมีระบบมากขึ้น มุ่งเน้นการฟื้นฟูบ้านเมืองทั้งในด้านวัฒนธรรม ศาสนา และการจัดการทางการเมือง เช่น การจัดระเบียบไพร่ การฟื้นฟูศาสนสถาน และการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในยุคหลังสงคราม นอกจากนี้การฟื้นฟูศาสนาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์สะท้อนการใช้หลักคติธรรมราชา เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง เนื่องจากคติธรรมราชาในพุทธศาสนาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมะกับอำนาจรัฐ โดยกษัตริย์มีบทบาทเป็นผู้ปกครองที่ยึดถือธรรมะอันเป็นหลักสูงสุดในศาสนา การส่งเสริมพุทธศาสนาผ่านการสร้างศาสนสถาน การสังคายนาพระไตรปิฎก และการฟื้นฟูคณะสงฆ์ เป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเชื่อมั่นในตัวชนชั้นปกครองในสายตาของราษฎรและชนชั้นนำ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2539) จึงถือเป็นอีกกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยเสริมเสถียรภาพทางการเมืองในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเน้นบทบาทของวรรณกรรมและสถาปัตยกรรมในการสะท้อนอุดมการณ์ของชนชั้นปกครองในการสร้างการยอมรับจากประชาชนโดยไม่มีการต่อต้านจากชนชั้นถูกปกครอง (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2546) ดังนั้นการสร้างราชวงศ์จักรีและการขึ้น

ครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ไม่ได้อาศัยการสืบสายราชวงศ์แบบดั้งเดิม หากแต่ต้องพึ่งพาการสร้างอำนาจนำ (hegemony) และความชอบธรรมผ่านกลไกทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งช่วยให้ชนชั้นปกครองใหม่ได้รับการยอมรับจากประชาชนอย่างกว้างขวาง

ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาและวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ของชนชั้นปกครอง ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนกลุ่มอำนาจของชนชั้นปกครองจากกลุ่มเดิม (ราชวงศ์ธนบุรี) มาเป็นกลุ่มใหม่ (ราชวงศ์จักรี) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นกลุ่มที่ไม่ได้มาจากการสืบสันตติวงศ์ แต่กลับไม่ได้รับการต่อต้านจากชนชั้นถูกปกครอง จึงเลือกนำทฤษฎีการครองอำนาจนำของอันโตนิโอ กรัมชี มาใช้ในการวิเคราะห์ เนื่องจากเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจของชนชั้นหนึ่งเพื่อสร้างภาวการณ์ครอบครองความคิดและมีอำนาจนำเหนือชนชั้นอื่นในสังคม โดยที่การใช้อำนาจดังกล่าวนั้นปราศจากการใช้ความรุนแรง หรือการบังคับเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านกลไกชนิดต่างๆ เพื่อครอบครองความคิด โน้มน้าว และทำให้เกิดการยอมรับ เพื่อก่อให้เกิดขึ้นซึ่งความยินยอมพร้อมใจ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมและชนชั้นต่างๆ โดยที่ผู้คนในชนชั้นที่ถูกกระทำนั้น ไม่ทราบหรือไม่สามารถตระหนักได้ว่าตนได้ถูกครอบครองความคิดไปแล้ว โดยจะทำการศึกษาผ่านตัวบท (Text) พงศาวดาร วรรณกรรม และงานวิจัย รวมทั้งบทความวิชาการอื่นประกอบกัน

เนื้อหา

1. ทฤษฎีที่ใช้: แนวความคิดเรื่อง การครองอำนาจนำ (Hegemony)

แนวคิดเรื่องการครองอำนาจนำ (Hegemony) ถูกกล่าวถึงในงานเขียนของอันโตนิโอ กรัมชี (Antonio Gramsci) ในสมุดบันทึกจากคุก (Prison Notebooks) งานเขียนของเขามีลักษณะกระจัดกระจายมิได้รวบรวมเป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ และมีประเด็นกว้างขวางครอบคลุมในหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ประเด็นเรื่องประวัติศาสตร์อิตาลีว่าด้วยทฤษฎีและแนวความคิดในทางการเมือง ความคิดเกี่ยวกับรัฐ สังคม การใช้อำนาจ รวมถึงเรื่องการครองอำนาจนำ เป็นต้น อีกทั้งการใช้ภาษาก็มีลักษณะกำกวม ซึ่งยากแก่การตีความ เพื่อให้จดหมายและข้อเขียนของเขาสามารถผ่านการควบคุมได้จากคุกที่คุมขังเขาอยู่นั่นเอง (วัชรพล, 2550: 2)

งานเขียนของกรัมชี่เป็นการสะท้อนมุมมองของเขาที่มีต่อสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องแนวคิดการครองอำนาจนำ แนวคิดของกรัมชีนั้นเป็นการอธิบายอำนาจครอบงำของอุดมการณ์ของชนชั้นนำทางสังคมที่มีต่อส่วนต่างๆ ของสังคม โดยเขาใช้แนวคิดนี้อธิบายว่า เหตุใดชนชั้นนำจึงสามารถมีอำนาจในสังคมได้ และได้รับการยอมรับจากฝ่ายที่ถูกปกครอง ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีการครอบงำทางวัฒนธรรมของคาร์ล ไฮน์ริช มาร์กซ์ (Karl Heinrich Marx) ซึ่งคิดว่าอุดมการณ์กระแสหลักของสังคมสะท้อนถึงความเชื่อและ

ผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง ในส่วนของกรัมชี่เชื่อว่าการเผยแพร่อุดมการณ์ ความเชื่อและค่านิยมผ่านกระบวนการทางการเมือง สถาปัตยกรรม วรรณกรรมที่สร้างขึ้นจากชนชั้นปกครองสามารถรับรู้ถึงการปกครองได้ ดังนั้นกลุ่มที่ควบคุมการสร้างสิ่งเหล่านี้จึงสามารถควบคุมส่วนที่เหลือของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Cole, Nicki Lisa. 2020: Online)

ความหมายของการครองอำนาจนำ (Hegemony)

Gramsci (1971) อธิบายว่า การครองอำนาจนำ (Hegemony) คือ การที่ ชนชั้นปกครองใช้กลไกทางวัฒนธรรม อุดมการณ์ และการเมือง เพื่อสร้างความยินยอมพร้อมใจของชนชั้นอื่นในสังคม แทนการใช้กำลังบังคับ โดยกล่าวว่า:

> *“The 'spontaneous' consent given by the great masses of the population to the general direction imposed on social life by the dominant fundamental group”*
>
> Gramsci, 1971, p. 12

Storey (2015) ได้กล่าวถึงแนวคิด Hegemony ไว้ว่า เป็นกระบวนการที่กลุ่มอำนาจนำสร้างบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม ซึ่งถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติและธรรมดาในสังคม เพื่อรักษาอำนาจและครอบงำทางความคิด โดยระบุว่า:

> *"Hegemony is about the process of making, maintaining, and reproducing ascendant meanings and practices, which appear as natural, normal, common sense."*
>
> (Storey, 2015, p. 81)

สายชล สัตยานุรักษ์ (2539: 58) นิยามการครองอำนาจนำว่า "การที่กลุ่มชนชั้นนำในสังคมสร้างความยินยอมพร้อมใจในระดับมวลชนผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น ศาสนา วัฒนธรรม วรรณกรรม และการศึกษา" นอกจากนี้ ในบริบทของประวัติศาสตร์ไทยสายชลชี้ว่า อำนาจนำถูกสร้างขึ้นผ่านการนำเสนออุดมการณ์ความดีงาม ซึ่งฝังอยู่ในโครงสร้างของสังคม เช่น แนวคิดธรรมราชาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

วัชรพล พุทธรักษา (2550) “การครองอำนาจนำ” หรือ “Hegemony” หมายถึง การใช้อำนาจของกลุ่ม/ชนชั้นใดๆ เพื่อสร้างภาวการณ์ครอบครองความคิด และมีอำนาจนำเหนือกลุ่ม/ชนชั้นอื่นๆในสังคม โดยที่การใช้อำนาจดังกล่าวนั้นปราศจากการใช้ความรุนแรง หรือการบังคับเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านกลไกชนิดต่างๆ เพื่อครอบครองความคิด โน้มน้าว และทำให้เกิดการยอมรับ เพื่อก่อให้เกิดขึ้นซึ่งความยินยอมพร้อมใจ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมและชนชั้นต่างๆ โดยที่ผู้คนในกลุ่ม/ชนชั้นที่ถูกกระทำนั้นไม่ทราบ หรือไม่สามารถตระหนักได้ว่าตนได้ถูกครอบครองความคิดไปแล้ว

สุภางค์ จันทวนิช (2552) การครองความคิดจิตใจคือ การครอบงำชนชั้นหนึ่งโดยวิธีการทางการเมืองและอุดมการณ์ประสานเข้าด้วยกัน กล่าวคือ มีกลุ่มคนในสังคมซึ่งตั้งใจจะครอบงำคนอื่น และลักษณะการครอบงำที่เกิดขึ้นในระดับชนชั้นคือ การนำเอาวิธีการทางการเมืองมาผสมกับเรื่องอุดมการณ์ ทำให้เกิดจิตสำนึกทางชนชั้นตามอุดมการณ์ที่สอดใส่

ดังนั้นการครองอำนาจนำ (Hegemony) คือ กระบวนการที่ชนชั้นหนึ่งสร้างความยอมรับเหนือชนชั้นอื่นๆ โดยการสร้างการครอบงำทางความคิดโดยการถ่ายทอดอุดมการณ์หรือจิตสำนึกทางชนชั้น เพื่อก่อให้เกิดความยอมรับและยินยอมที่จะอยู่ภายใต้ชนชั้นนั้น ซึ่งผู้ถูกกระทำนั้นไม่ทราบว่าตนเองกำลังถูกครอบครองความคิดไปแล้ว

2. การประกอบสร้างการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2352)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบปรามการจลาจลในกรุงธนบุรี และทรงรับอัญเชิญของเสนา อำมาตย์ ราษฎรทั้งหลาย เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันเสาร์ เดือน 5 ปีขาล จัตวาศก จุลศักราช 1144 ตรงกับวันที่ 6 เมษายน พุทธศักราช 2325 แล้ว ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่ศึกสงครามติดพันมาตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้สงบลง จึงทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานขึ้นเป็นที่ประทับก่อน เนื่องจากเหตุการณ์หลังการขยายเขต พระนครเมื่อปีพุทธศักราช 2316 กรุงธนบุรีจึงมีกำแพงพระนครตั้งอยู่สองฟากแม่น้ำ ลักษณะเป็นเมืองอกแตก ถือเป็นชัยภูมิที่ไม่มั่นคงในการต่อสู้กับข้าศึก ในส่วนฝั่งตะวันตกแม้จะเป็นที่ดอนแต่ก็เป็นที่ท้องคุ้งน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอ ไม่ถาวร ส่วนพระราชวังเดิมครั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ตั้งอยู่ในที่อุปจาระหว่างวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวรารามในปัจจุบัน) กับวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยารามในปัจจุบัน) ยากต่อการขยายพระนครออกไปทางด้านนั้น ส่วนฝั่งตะวันออกนั้นถือเป็นชัยภูมิที่ดีกว่าฝั่งตะวันตก แม้จะเป็นที่ลุ่มแต่ก็มีลักษณะเป็นแหลม มีลำน้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง หากข้าศึกยกมาประชิดติดพระนครก็จะต่อสู้ป้องกันได้ง่ายกว่า นอกจากนั้นที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่นอกกำแพงพระนครฝั่งตะวันตกที่เรียกว่า ทะเลตม ซึ่งใช้เป็นที่สำหรับทำนาปลูกข้าวเลี้ยงพลเมืองนั้น ยังทำให้กองทัพข้าศึกที่จะมาตีพระนคร

เคลื่อนที่เข้ามาได้ยากลำบาก (กรุงเทพมหานคร, 2542: 36-38; เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2562: 24)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันออกในบริเวณกำแพงพระนครเดิมครั้งกรุงธนบุรีซึ่งเป็นสถานที่ที่พระองค์ครั้งยังทรงบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาจักรีรับพระบรมราชโองการสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นนายงานควบคุมไพร่พลสร้างขึ้นไว้แต่ในพุทธศักราช 2316 จึงดำรัสสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์กับพระยาวิจิตรนาวี เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออก ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนหกขึ้นสิบค่ำ ฤกษ์เวลาย่ำรุ่งแล้ว 54 นาที พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่งพระยาราชาเศรษฐีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดให้พระยาราชาเศรษฐีและพวกจีนย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวนตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสำเพ็งแล้ว จึงได้สร้างพระราชนิเวศน์มนเทียรสถานล้อมด้วยปราการระเนียดไม้ไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ชั่วคราว เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้มีสภาพเหมือนกับกรุงศรีอยุธยา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโดยมีลักษณะเหมือนกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกประการ ดังจะเห็นได้จากการที่พระบรมมหาราชวังตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และมีกำแพงด้านข้างแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นนอกเช่นเดียวกับพระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกประการ นอกจากนั้นยังมีพระราชมณเฑียรสถานและพระ

ที่นั่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกับพระราชมณเฑียรสถานและพระที่นั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง เช่นเดียวกันกับวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์รวมทั้งมีการสร้างเสาชิงช้า หอกลอง บูรณะและสร้างวัดต่าง ๆ เหมือนกับกรุงศรีอยุธยาด้วย

การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่มีการยึดหลักการและแบบอย่างของกรุงศรีอยุธยามาใช้ในการก่อสร้างและจัดระเบียบเมือง พระองค์เจ้าธานีนิวัต (2505) ได้อธิบายถึงความตั้งใจของรัชกาลที่ 1 ที่จะฟื้นฟูและสืบทอดความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยาผ่านการจัดตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการสร้างความชอบธรรมให้กับราชวงศ์จักรี ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเห็นความต่อเนื่องจากราชวงศ์เดิมจนทำให้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นไปอย่างราบรื่น นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเน้นถึงการวางผังเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่ถูกออกแบบให้มีลักษณะคล้ายกรุงศรีอยุธยาอย่างมาก โดยเฉพาะการเลือกพื้นที่ตั้งบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งคล้ายคลึงกับการตั้งกรุงศรีอยุธยาบนเกาะที่ล้อมรอบด้วยแม่น้ำสามสาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา ป่าสัก และลพบุรี โดยสร้างพระบรมมหาราชวังให้ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกติดแม่น้ำเจ้าพระยา โดยกำแพงด้านข้างแม่น้ำเป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอกเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา และสร้างกำแพงเมืองพร้อมป้อมปราการล้อมรอบพระนครสะท้อนรูปแบบป้องกันศัตรูตามแบบอยุธยา เช่น การสร้างป้อมที่มุมเมืองเพื่อป้องกันทิศทางสำคัญ รวมทั้งการขุดคลองในกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น คลองหลอด และ คลองโอ่งอ่าง ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อการ

ป้องกันศัตรูและการคมนาคม เช่นเดียวกับที่อยุธยาเคยใช้ระบบคลองเพื่อการป้องกันและการขนส่ง

รูปแบบการสร้างพระราชวังและวัดสำคัญ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ถูกสร้างขึ้นภายในพระบรมมหาราชวัง โดยมีลักษณะคล้ายกับวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวัดประจำพระราชวัง และใช้ประกอบพระราชพิธีสำคัญทางศาสนา การสร้างเสาชิงช้าเพื่อเป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางพราหมณ์ เช่นเดียวกับในอยุธยา สะท้อนถึงการคงไว้ซึ่งประเพณีสำคัญทางศาสนา ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการปกครองที่เข้มแข็งในสมัยกรุงศรีอยุธยา การสร้างพระราชวังในลักษณะนี้ยังมีความหมายทางการเมืองและศาสนา เพราะทำให้ประชาชนเห็นว่าเมืองหลวงใหม่ยังคงยึดมั่นในขนบธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิม การตั้งพระราชวังบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและการตั้งวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ใกล้เคียงกับวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นการจำลองเมืองหลวงในอดีตให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อการสร้างพระนคร พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคลเสร็จเรียบร้อย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบแผนโบราณราชประเพณี ซึ่งมีรายละเอียดมากกว่าที่ได้ทรงทำเมื่อแรกเสวยราชย์ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีนี้เมื่อจุลศักราช 1147 ปีมะเส็ง สัปตศก ตรงกับพุทธศักราช 2328 และให้จัดการสมโภชพระนครเป็นเวลา 3 วัน จึง

พระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องกับนามพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์อินท์อโยธยา” พระนครนี้จึงมีนามปรากฏเรียกกันต่อมาอย่างสั้น ๆ ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์” แสดงให้เห็นถึงกระบวนการก้าวขึ้นมามีอำนาจของชนชั้นนำนั้น โดยเฉพาะการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นการปราบดาภิเษก (เจ้าพระยาทิพากรวงศ มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), 2562: 25; ศูนย์สารสนเทศกรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.: ออนไลน์)

สิ่งที่ชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1 ตระหนักอย่างมาก คือ การสร้างความชอบธรรมให้กับการขึ้นมามีอำนาจแทนกลุ่มอำนาจเดิมจากกรุงธนบุรี เห็นได้จากภารกิจประการแรกหลังจากการปราบจลาจลในเมืองธนบุรี คือ การย้ายที่ตั้งของศูนย์อำนาจากกรุงธนบุรีมาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแม้ว่าในการย้ายศูนย์อำนาจครั้งนี้จะมีการอ้างเหตุผลทางยุทธศาสตร์เป็นเหตุผลสำคัญก็ตาม แค่อีกเหตุผลหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามคือ การย้ายเมืองหลวงนั้นก็แหมือนกับการสิ้นสุดบทบาททางการเมืองของกลุ่มอำนาจเก่าโดยสิ้นเชิง และเป็นการเปิดตัวของชนชั้นนำใหม่ (ที่ไม่มีความสืบเนื่องกับกลุ่มเดิม) ซึ่งเหตุผลนี้อาจจะเป็นเหตุผลเดียวกันกับการตัดสินพระทัยที่จะไม่อยู่ที่กรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะเห็นได้ว่าพระองค์เองก็ได้อ้างเหตุผลนานัปการ ไม่ว่าจะเป็นด้านยุทธศาสตร์หรือความปรักหักพังของบ้านเมืองที่ทำลายขวัญและกำลังใจของผู้คน แต่นัยสำคัญที่แฝงอยู่ก็คือ การสิ้นสุดของกลุ่มอำนาจเก่าของอาณาจักรอยุธยา รวมทั้งยังมีการขุดคลองมหานาคเพื่อใช้เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักวาในเทศกาลฤดูน้ำเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า การจำลองผัง

เมืองอยุธยามาไว้ที่กรุงรัตนโกสินทร์นั้นเหตุผลหนึ่งเพราะชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1 มุ่งที่จะฟื้นฟูสภาพจิตใจของอาณาประชาราษฎร์ที่ยังอาลัยและรำลึกถึงความงาม ความอลังการ ตลอดจนความสุขที่เคยมีก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยา โดยใช้กระบวนการหลายรูปแบบที่มุ่งเน้นการสร้างความมั่นคงและเชื่อมโยงความทรงจำจากอดีตที่ยิ่งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาไปสู่กรุงรัตนโกสินทร์ใหม่

หนึ่งในกระบวนการหลักที่ใช้คือ การฟื้นฟูและสืบสานโบราณราชประเพณี รวมถึงการสร้าง สถาปัตยกรรมและศิลปะที่สะท้อนถึงความยิ่งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงสภาพจิตใจของประชาชนกับอดีตที่เคยรุ่งเรือง เพื่อให้ประชาชนได้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความสวยงามที่พวกเขาคุ้นเคยในอดีต

นอกจากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชประสงค์ที่จะการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เลียนแบบกรุงศรีอยุธยาเพื่อปลอบประโลมจิตใจของราษฎรให้มีความสุขแล้วรูปแบบของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เลียนแบบกรุงศรีอยุธยานั้นยังมีนัยทางการเมืองอีกนัยหนึ่งมาจากเหตุการณ์ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความปรารถนาจะกู้กรุงศรีอยุธยาให้ฟื้นคืนดังเก่า แต่เมื่อสำเร็จแล้วกลับมีกระแสต่อต้านตั้งแต่แรกจากเหล่าราษฎรเพราะมองว่าพระองค์ไม่สมควรจะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ดังที่สะท้อนอยู่ในพระราชพงศาวดารเมื่อเสด็จกลับไปอยู่ในพระนครกรุงศรีอยุธยาหลังเสร็จศึกกู้กรุงศรีอยุธยา

> *“เราคิดสังเวชเห็นว่าบ้านเมืองจะร้างรกเป็นป่า จะมาช่วยปฏิสังขรณ์ทำนุบำรุงขึ้นให้บริบูรณ์ดีดังเก่า เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวงแหนอยู่แล้ว เราชวนกันไปสร้างเมืองกรุงธนบุรีอยู่เถิด”*
>
> (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังสีสว่างวงศ์กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, 2564)

อย่างไรก็ตามแม้พระเจ้ากรุงธนบุรีจะพยายามฟื้นฟูเมืองแต่การปกครองยังคงไม่มั่นคงและขาดการสนับสนุนจากชนชั้นนำในช่วงแรก ทำให้ไม่สามารถสร้างความรุ่งเรืองได้ในระดับเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยาในยุครุ่งเรืองดั่งเมืองทองคำเลยแม้แต่น้อย ซึ่งบทวิเคราะห์จากศิลปวัฒนธรรม โดยปรามินทร์ เครือทอง (2566: ออนไลน์) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า จะเป็นด้วยทรงเหนื่อยหน่ายในราชสมบัติ หรือเพราะไม่ได้คิดเตรียมพระองค์ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์เป็นแต่เพียงผู้รักษากรุงเท่านั้น การสร้างปราสาทราชวังเพื่อส่งเสริมราชอาณาจักร สถาบัน หรือแม้แต่ตัวพระองค์เองจึงเป็นไปแบบกะทัดรัด อาศัยป้อมค่ายเก่ามาดัดแปลง และคงจะเป็นไปได้ว่าขนบธรรมเนียมโบราณราชประเพณีทั้งหลาย น่าจะถูกละเลยไปไม่น้อย แม้กระทั่งพระราชพิธีราชาภิเษกก็ไม่ชัดเจนสง่างาม เว้นแต่งานวัดงานบุญเท่านั้นที่เห็นได้ว่าทรงทำ ยิ่งใหญ่ไปเกือบทุกครั้ง ถือว่าทรงปฏิบัตินอกรีตนอกรอยนอกกรอบโบราณราชประเพณี ซึ่งยังมีอีกหลายกรณีที่พระองค์ได้

กระทำ อาทิ การเลือกกลุ่มของตนเองมาเป็นขุนนาง โดยไม่สนพระทัยกลุ่มขุนนางเก่าเลยแม้แต่น้อย และที่ส่งผลร้ายต่อพระองค์อย่างยิ่งคือ การลงโทษพระสงฆ์ที่เห็นต่างด้วยการโบย การลงโทษให้ขนอาจม ทำให้พระพุทธศาสนาเศร้าหมองและเป็นเหตุแห่งข้อกล่าวหาว่า พระองค์ทรงมีพระสติฟั่นเฟือนถึงสัญญาวิปลาสจนทำให้พระองค์ต้องถูกปราบดาภิเษกในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้นทรงมีแนวคิดจะฟื้นกรุงศรีอยุธยาใหม่เช่นกัน แต่พระองค์ทรงตระหนักได้จากเหตุการณ์เมื่อครั้งเกิดกับพระเจ้ากรุงธนบุรีจากการที่ราษฎรเสื่อมศรัทธาต่อพระองค์ลง เริ่มจากการประพฤตินอกรีตและไม่ยึดมั่นต่อจารีตโบราณ เมื่อต้องเริ่มต้นแผ่นดินใหม่ก็ทรงปรับเปลี่ยน หันกลับไปยึดตามโบราณราชประเพณีเป็นที่ตั้ง ดังปรากฏในพงศาวดารไว้ว่า

> *“แลสมเดจบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ได้ปราบดาภิเศกทุกวันนี้ ทรงพระราชอุสาห์ปฏิบัติ โดยราชวัตตจริยาโบราณราชประเพณี จะให้เจริญศิริสวัสดิมงคล ควรเทพยผู้มีมเหศรศักดิ์จะภิบาลรักษา เพื่อจะให้เปนประโยชน์แก่พระศาสนา แลสมณพราหมณาจาริย์ประชาราษฎรทั้งปวง”*
>
> (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2531)

การที่รัชกาลที่ 1 ทรงยึดแนวทางการปกครองตามโบราณราชประเพณี โดยการฟื้นฟูพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบโบราณ และการจัดระบบ “จตุสดมภ์” (เวียง วัง คลัง นา) ซึ่งเคยใช้ในสมัยอยุธยากลับไปใช้เป็นระบบราชการในกรุงรัตนโกสินทร์จึงสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชนและชนชั้นนำว่า การปกครองในยุคใหม่จะมั่นคงและมีความต่อเนื่อง ไม่เพียงแค่การสร้างอำนาจใหม่เท่านั้น แต่ยังเป็นการฟื้นฟูศักดิ์ศรีและภาพลักษณ์ของราชสำนักในอดีตอีกด้วย

การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์โดยยึดรูปแบบของกรุงศรีอยุธยาไม่เพียงแค่ก่อสร้างเมืองใหม่เท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงความพยายามของรัชกาลที่ 1 ในการยึดหลักการโบราณราชประเพณีที่เป็นรากฐานที่มั่นคงในการสร้างความมั่นคงทางการเมืองและสังคมให้กับประเทศ การฟื้นฟูสิ่งที่ดีงามจากอดีตจึงมีบทบาทในการสร้างความเชื่อมั่นแก่ประชาชนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งการเชื่อมโยงตัวเองกับอดีตหรือสิ่งที่ประชาชนเคารพและให้ความสำคัญ การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ตามแบบกรุงศรีอยุธยาจึงไม่ใช่แค่การฟื้นฟูวัฒนธรรมทางศิลปะและสถาปัตยกรรม แต่ยังเป็นกลยุทธ์การสร้างภาพลักษณ์ทางการเมืองที่มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นในความสามารถในการปกครองของพระองค์และชนชั้นนำใหม่ในสังคม ซึ่งการกระทำเหล่านี้ทำให้ชนชั้นนำในขณะนั้นได้รับการยอมรับจากประชาชนในฐานะวีรบุรุษผู้ทรงคุณธรรมที่มากอบกู้ความเสื่อมโทรมจากกรุงธนบุรี โดยไม่อาจทราบได้เลยว่า การกระทำที่ทรงคุณธรรมเหล่านั้นกลับเป็นเพียงกระบวนการทางการเมืองกระบวนการหนึ่งที่จะทำให้ชนชั้นนำกลุ่มนี้ได้รับการยอมรับและมีความชอบธรรมในการปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ต่อไป

3. การใช้แนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของชนชั้นปกครองในการประกอบสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

การปราบดาภิเษกในประวัติศาสตร์ไทยมักจะเกิดจากความขัดแย้งทางการเมืองหรือการต่อสู้ระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ซึ่งมักนำไปสู่ความไม่สงบในสังคมและกระแสต่อต้านจากประชาชนที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงหรือการขึ้นสู่อำนาจของกษัตริย์ใหม่ อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 1 แม้จะมีการปราบดาภิเษกและการฟื้นฟูกรุงรัตนโกสินทร์จากการล่มสลายของกรุงธนบุรี แต่ชนชั้นนำกลับไม่ได้เผชิญกับการต่อต้านจากประชาชนมากนัก ซึ่งสามารถอธิบายได้จากกระบวนการต่าง ๆ ที่รัชกาลที่ 1 ใช้ในการสร้างความยอมรับจากประชาชนและขับเคลื่อนการปกครองให้มีความมั่นคงและยั่งยืน โดยไม่ได้บังคับโดยตรง แต่เป็นผลจากการสร้างกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีความเข้าใจในแนวทางที่ชนชั้นนำต้องการให้ยอมรับ ทำให้ประชาชนไม่เพียงแต่ยอมรับการปกครองจากชนชั้นนำ แต่ยังรู้สึกว่าตนเองได้รับประโยชน์จากการปกครองนั้นในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และศาสนา

บทความนี้จะกล่าวถึง 2 ประเด็นหลักได้แก่

1. การครองอำนาจนำในการสร้างความชอบธรรมผ่านงานวรรณกรรม
2. การครองอำนาจนำเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐด้วยคติพระอินทร์

3.1 การครองอำนาจนำในการสร้างความชอบธรรมผ่านวรรณกรรม

วรรณกรรมเป็นเครื่องมือสำคัญของอุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองใช้ในการถ่ายทอดสู่ชนชั้นถูกปกครองเพื่อให้สังคมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ผู้ควบคุมการผลิตวรรณกรรมย่อมสามารถควบคุมอุดมการณ์และจิตสำนึกที่จะถ่ายทอดไปสู่อีกชนชั้นได้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงมีพระบรมราชาโชบายด้านงานวรรณคดี โดยพระราชนิพนธ์วรรณคดีหลายเรื่อง เช่น กลอนบทละครเรื่องรามเกียรติ์ กลอนบทละครเรื่องอุณรุท กลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์เรียบเรียงถวายซึ่งมีทั้งการคัดลอกและการแต่งใหม่ เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ตำราพิชัยสงคราม โคลงตำราช้าง จินดามณี สามก๊ก ไซ่ฮั่น ราชาธิราช พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และกฎหมายตราสามดวง เป็นต้น (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ม.ป.ป.: ออนไลน์)

วรรณกรรมแปลเรื่อง สามก๊ก ไซ่ฮั่น และราชาธิราช เป็นการสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและอำนาจในช่วงที่มีความวุ่นวายหรือการล่มสลายของอาณาจักร และการฟื้นฟูอำนาจของผู้นำใหม่ที่สามารถพาประเทศไปสู่ความสงบและความเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง โดยเฉพาะในแง่ของการสร้างอุดมการณ์ในการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินให้ผู้ปกครองใหม่มี

ความชอบธรรมในอำนาจของตน และสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นผู้มีคุณธรรมในการปกครองประเทศ

สามก๊กเป็นวรรณกรรมจีนที่กล่าวถึง การแตกแยกของอาณาจักรหลังการล่มสลายของราชวงศ์ฮั่น นัยยะการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินคือการเปลี่ยนจากยุคของราชวงศ์เก่าไปสู่การก่อตั้งอาณาจักรใหม่ที่ต้องการความมั่นคงและการรวมแผ่นดินกลับมา โดยที่ผู้นำต้องมีความสามารถและคุณธรรมในการปกครอง ในสามก๊ก เจ้าพระยาพระคลัง (2551) อธิบายลักษณะผู้นำ เช่น เล่าปี่ เจ้าเมืองจ๊กก๊ก แม้จะไม่ได้มีอำนาจตั้งต้น แต่ได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำด้วยคุณธรรม ความเมตตา และสติปัญญาที่โดดเด่น นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างของโจโฉ ที่ใช้ความสามารถในการวางแผนและรวบรวมอำนาจ แม้จะถูกมองว่าขาดคุณธรรมในบางแง่มุม สามก๊กจึงสะท้อนถึงกระบวนการการเปลี่ยนผ่านจากยุคของราชวงศ์เก่าไปสู่การก่อตั้งอาณาจักรใหม่ ผ่านผู้นำที่มีทั้งความสามารถและคุณธรรมในการปกครอง ซึ่งในหลายๆ ตอนของวรรณกรรมนี้ผู้นำจะต้องแสดงถึงการฟื้นฟูความสงบและความมั่นคงของแผ่นดินหลังจากการล่มสลายของราชวงศ์เก่า

ไซ่ฮั่นเป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึง การผลัดเปลี่ยนอำนาจจากยุคปลายราชวงศ์ฉินไปสู่การก่อตั้งราชวงศ์ฮั่น นัยยะของการฟื้นฟูแผ่นดินให้กลับคืนสู่ความสงบและเจริญรุ่งเรืองแสดงให้เห็นชัดในตัวละครหลักอย่างหลิวปัง (จักรพรรดิฮั่นเกาโจว) ผู้ซึ่งรวบรวมประชาชนและปราบปรามศัตรูทางการเมือง โดยเริ่มต้นจากการเป็นผู้นำท้องถิ่นในเมืองเป่ยไป๋ เขารวบรวมกำลังพลเพื่อปลดแอกจากความโหดร้ายของราชวงศ์ฉิน และแสดง

ให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้นำที่ประชาชนไว้วางใจ เขาใช้กลยุทธ์และการเจรจาทางการเมืองเพื่อสร้างพันธมิตร และในที่สุดก็เอาชนะเซี่ยงอวี่ได้ในยุทธการที่แม่น้ำอู่เจียง วรรณกรรมเรื่องนี้จึงไม่เพียงแต่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง แต่ยังเน้นย้ำถึงความสำคัญของผู้นำที่สามารถสร้างความหวังและนำพาอาณาจักรให้หลุดพ้นจากยุคแห่งความไร้ระเบียบ โดยเป็นทั้งแบบอย่างของการปกครองและการฟื้นฟูที่ประชาชนยอมรับและเชื่อมั่น

ราชาธิราช กล่าวถึง การผลัดเปลี่ยนแผ่นดินและการสถาปนาราชวงศ์ใหม่ได้รับการนำเสนอผ่านกระบวนการที่สะท้อนถึงคุณสมบัติของกษัตริย์ผู้มีอำนาจในการรวบรวมอาณาจักรให้กลับมามั่นคง โดยเฉพาะในช่วงที่กษัตริย์ใหม่ต้องเผชิญกับความวุ่นวายหลังการล่มสลายของราชวงศ์เดิม ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ บทบาทของพระเจ้าเมงจีสวา (หรือเมงเจสวา) ซึ่งต่อสู้เพื่อสร้างอธิปไตยของแผ่นดินหงสาวดี โดยสามารถรวบรวมความร่วมมือและปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ที่แข็งข้อ แม้จะไม่ได้เป็นผู้สืบสายเลือดโดยตรง แต่พระองค์ใช้คุณธรรมและความสามารถทางการทหารเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การครองอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสามารถรักษาอาณาเขตและฟื้นฟูความสงบเรียบร้อยได้สำเร็จ (ราชาธิราช, 2003) นอกจากนี้ ราชาธิราชยังแสดงถึงความจำเป็นในการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ตลอดจนความสามารถในการปรับตัวและใช้กลยุทธ์ทางการเมืองเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรม เช่น ตอนที่พระเจ้าเมงจีสวาได้ตรัสสั่งให้ขุนนางไปปราบปรามหัวเมืองที่แข็งข้อและใช้

ยุทธวิธีอย่างรอบคอบเพื่อหลีกเลี่ยงการสูญเสียโดยไม่จำเป็น พร้อมทั้งส่งสารไปยังหัวเมืองที่ยังลังเล ให้เข้าใจว่าเป้าหมายของพระองค์คือการสร้างความสงบและฟื้นฟูแผ่นดิน ไม่ใช่เพื่อความขัดแย้งและการทำลายล้าง

วรรณกรรม สามก๊ก, ไซ่ฮั่น และ ราชาธิราช ล้วนสะท้อนแนวคิดที่ว่า ผู้มีบุญบารมีและสติปัญญาเท่านั้นจึงจะเหมาะสมแก่การขึ้นครองราชย์ การเล่าเรื่องในลักษณะนี้มุ่งเน้นไปที่คุณสมบัติของผู้นำมากกว่าการสืบสันตติวงศ์ในวรรณกรรมเหล่านี้ เป็นการสะท้อนการสร้างความชอบธรรมให้แก่การเปลี่ยนแปลงอำนาจในบริบททางการเมือง ซึ่งอาจนำไปสู่การลดบทบาทของราชวงศ์เดิมและสร้างอุดมการณ์ใหม่ที่สนับสนุนการขึ้นสู่อำนาจของผู้นำที่มีความสามารถแทน

การนำเสนอการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินในวรรณกรรมเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดที่รัชกาลที่ 1 ใช้ในการเสริมสร้างความชอบธรรมและความมั่นคงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยการชี้ให้เห็นว่าแผ่นดินต้องการผู้นำที่มีความสามารถในการฟื้นฟูและสร้างความสงบเรียบร้อย การฟื้นฟูกรุงรัตนโกสินทร์หลังจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นเหมือนกระบวนการที่สะท้อนถึงความหวังของประชาชนในการเห็นความมั่นคงและความเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งหลังจากยุคแห่งความวุ่นวายและการสูญเสีย

ไตรภูมิโลกยวินิจฉยกถา เป็นวรรณกรรมชิ้นสำคัญที่สะท้อนโลกทรรศน์ของชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 1 ได้เป็นอย่างดี พบการเขียนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์มากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะหากพิจารณาเทียบกับ

คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับโลกยสัณฐานฉบับอื่นๆ ที่เขียนขึ้นก่อนหน้านี้ อาทิ ไตรภูมิพระร่วง หรือคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี เป็นต้น และมิใช่เพียงรัชกาลที่ 1 เท่านั้น แต่ชนชั้นนำอื่นๆ ในรัชสมัยของพระองค์ก็ดูจะให้ความสนใจต่อเรื่องราวพระอินทร์มากเช่นกัน อาทิ วรรณกรรมเรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่เรื่องราวทั้งหมดอุทิศให้กับประวัติพระอินทร์และดาวดึงส์

ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถาให้ความสำคัญกับการปกครองที่มีคุณธรรมและศีลธรรม ภาพของพระอินทร์ในไตรภูมิโลกวินิจฉยกถาปรากฏในฐานะผู้ที่มีบุญบารมีและเป็นตัวแทนของธรรมาธิปไตยในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นสถานที่ของผู้ที่สะสมบุญไว้มากในชาติก่อน ตามไตรภูมิ พระอินทร์มีหน้าที่ดูแลความสงบสุขในสวรรค์ ปกครองเทพบริวาร และมีบทบาทช่วยเหลือมนุษย์ในโลกมนุษย์ในสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ โดยการขึ้นสู่ตำแหน่งพระอินทร์ได้จากการสะสมบุญกุศลในชาติก่อน เช่น การทำบุญบริจาคทาน หรือรักษาศีล การเล่าเรื่องนี้มีจุดประสงค์เพื่อย้ำเตือนผู้อ่านถึงความสำคัญของการทำความดีเพื่อหวังผลในชาติภายหน้า ดังนั้นพระอินทร์ในวรรณกรรมไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา ถือเป็นตัวแทนของกษัตริย์ในอุดมคติ เพราะปกครองด้วยคุณธรรมและมีความยุติธรรม สามารถนำมาพิจารณาเชื่อมโยงกับการสร้างอำนาจและความชอบธรรมของรัชกาลที่ 1 ในแง่ของการปกครองที่ยึดหลักธรรมและความยุติธรรม ซึ่งการนำเอาความเชื่อทางศาสนาและวรรณกรรมมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความชอบธรรมนี้ ไม่เพียงแต่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางการเมือง แต่ยังสะท้อนถึง

ความพยายามของรัชกาลที่ 1 ในการสร้างเสถียรภาพและสร้างความเชื่อมั่นในระบอบการปกครองที่มีศีลธรรมและคุณธรรมเป็นหลัก

กฎหมายตราสามดวงที่รวบรวมขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นหลักกฎหมายที่สำคัญที่สุดของรัฐ ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทของพระอินทร์ในฐานะธรรมราชา หรือผู้ปกครองที่มีธรรมะเป็นหลักในการตัดสินความยุติธรรมในสังคม ในกฎหมายนี้มีส่วนหนึ่งที่เรียกว่า หลักอินทภาษ กำหนดให้การตัดสินคดีความต้องอาศัยหลักศีลธรรมจากคำสั่งสอนของพระอินทร์ เช่นการตัดสินอย่างยุติธรรม ต้องไม่ลำเอียงหรือถูกครอบงำโดยผลประโยชน์ส่วนตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักการที่กล่าวถึงการมีความซื่อสัตย์ การไม่ลำเอียง และการปกครองด้วยความยุติธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับการปกครองของพระอินทร์ในสวรรค์ที่มีการใช้ธรรมะในการดูแลสรรพสิ่งบนสวรรค์อย่างยุติธรรม เมื่อพิจารณาจากตัวบทในกฎหมายตราสามดวงที่กล่าวถึง การตัดสินคดีโดยมิให้ลำเอียง หรือการ ตัดสินโดยไม่มีความกลัว หรือผลประโยชน์ส่วนตัว สะท้อนถึงการปกครองของพระอินทร์ที่มุ่งเน้นถึงความยุติธรรมและการใช้ธรรมในการจัดการปัญหาต่างๆ เช่นเดียวกับการที่พระอินทร์ทำหน้าที่เป็นผู้คุมกฎในสวรรค์และโลกมนุษย์เพื่อให้เกิดการปกครองที่ยุติธรรม ซึ่งในทางกลับกันกฎหมายตราสามดวงได้สะท้อนถึง การให้ความชอบธรรม ของการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ยึดมั่นในหลักธรรมและศีลธรรมในการดูแลบ้านเมือง

การนำเอาความเชื่อทางศาสนาและอุดมการณ์เกี่ยวกับธรรมราชามาใช้ในกฎหมาย ตอกย้ำถึงการสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจการปกครองของ

รัชกาลที่ 1 ที่เน้นการปกครองตามหลักศีลธรรมและการยึดมั่นในความยุติธรรม นอกจากนี้ยังสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างการปกครองทางโลกและศาสนาในสมัยนั้นที่มุ่งสร้างความมั่นคงทางสังคมและการเมือง

วรรณกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถูกสร้างขึ้นเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐและสร้างจิตสำนึกทางการเมืองลงไปสู่อาณาประชาราษฎร ซึ่งเป็นผู้อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ โดยวรรณกรรมที่มีพระราชดำริให้แปล ประพันธ์ เรียบเรียง รวมทั้งการคัดลอกข้อมูลเก่าเมื่อครั้งอยุธยา และพงศาวดารสมัยอยุธยา ล้วนมีเนื้อหาที่แทรกอุดมการณ์ของรัฐไว้ เน้นเรื่องการสร้างความชอบธรรมในการปกครอง การที่กษัตริย์ที่ดีนั้นไม่จำเป็นต้องมาจากสืบสันตติวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญกับคติพระอินทร์ เน้นสร้างจิตสำนึกทางเมืองโดยใช้พระพุทธศาสนามาบดบังไว้ เนื่องจากคติพระอินทร์นั้นกล่าวว่า ผู้ใดก็มีสิทธิขึ้นเป็นพระอินทร์ได้เท่าเทียมกัน หากผู้นั้นประกอบบุญบารมีมากพอ ซึ่งไม่เคยปรากฏความเชื่อเรื่องนี้ในคติพระนารายณ์แบบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยามาก่อนเลย

3.2 การครองอำนาจนำเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐด้วยคติ พระอินทร์

อุดมคติของรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ การพยายามสร้างรัฐให้เป็นภาพจำลองของจักรวาลตามความเชื่อทางศาสนาแบบฮินดู-พุทธ ความมั่นคงของรัฐตลอดจนความชอบธรรมของชนชั้น

ปกครองขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการอธิบายอำนาจตนเองและอำนาจรัฐเข้ากับเทพปกรณัมต่างๆ ตลอดจนการสร้างความกลมกลืนระหว่างโครงสร้างรัฐกับโครงสร้างจักรวาลตามความเชื่อทางศาสนา การสร้างรูปกายภาพที่สะท้อนคติจักรวาลอย่างถูกต้องสมบูรณ์จะนำมาซึ่งความเชื่อว่ารัฐจะมีปกติสุขตลอดไป เพราะได้ดำเนินไปตามครรลองของโครงสร้างแห่งจักรวาลอันเป็นสัจธรรมสูงสุด (ชาตรี ประกิตนนทการ, 2552: ออนไลน์)

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ (2540) ได้ใช้คติพระอินทร์ในการพัฒนาความคิดทางการเมืองและการปกครองที่เน้นการยึดถือหลักคุณธรรมและจริยธรรมสูงสุด โดยนำคติพระอินทร์มาเป็นแบบอย่างในการปกครอง เพื่อเน้นย้ำถึงบทบาทของผู้นำที่ต้องมีธรรมาภิบาลและความยุติธรรมในการปกครอง ทั้งในแง่ของการดูแลรัฐให้สงบเรียบร้อยและการคุ้มครองความเป็นธรรมในสังคม ด้วยการเชื่อว่าผู้นำที่มีคุณธรรมจะทำให้เกิดความสมดุลและเสถียรภาพทางการเมืองเหมือนกับการที่พระอินทร์ในฐานะธรรมราชาจะต้องปกครองเทพและมนุษย์ให้เกิดความสงบสุข โดยไม่เอาเปรียบหรือกดขี่คนอื่น

การใช้หลักธรรมาภิบาลและคุณธรรมในการปกครองจะสร้างความชอบธรรมให้แก่ผู้นำ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างฐานของการปกครองที่ยั่งยืนและเป็นที่ยอมรับในระดับสังคมและการเมือง การใช้คติพระอินทร์ในเรื่องนี้จึงสะท้อนถึงความเชื่อที่ว่า ผู้นำที่ดีไม่เพียงแต่ใช้ความสามารถทางการเมืองและทหารในการปกครองเท่านั้น แต่ยังต้องยึดหลักศีลธรรมเพื่อให้การปกครองนั้นมีความยุติธรรมและยั่งยืนในระยะยาว โดยผู้นำ

จะต้องปฏิบัติตามหลักการที่เหมาะสมและสมดุล ซึ่งสะท้อนผ่านการเปรียบเทียบการครองราชย์ของพระอินทร์

หลักฐานทางศิลปะและสถาปัตยกรรมแสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 1 นั้นเปรียบพระองค์เองเสมือนพระอินทร์ เห็นได้ชัดเจนจากการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ในปีพุทธศักราช 2328 แม้ว่าเป็นพิธีที่มีอิทธิพลจากศาสนาฮินดูและพระราชพิธีของอินเดียโบราณ โดยการทำพระบรมราชาภิเษกนั้นมีการใช้พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเสกน้ำพระพุทธมนต์และการใช้เครื่องสังเวยที่มีความเชื่อมโยงกับการครองอำนาจในมุมมองทางศาสนาพราหมณ์ แต่มีการผสมผสานคติพราหมณ์ฮินดูกับคติพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระองค์ได้ประกอบพระราชพิธีภายในพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทที่เพิ่งสร้างเสร็จ ซึ่งพระที่นั่งอมรินทราภิเษกนั้นแปลความหมายตรงตัวได้ว่า การอภิเษกขึ้นเป็นพระอินทร์ โดยการรวมกันของทั้งสองคติ (พุทธและพราหมณ์) ช่วยเสริมสร้างความชอบธรรมและความมั่นคงทางการเมืองในการปกครอง

นอกจากนี้การที่รัชกาลที่ 1 ยกพระแก้วมรกตขึ้นเป็นประธานของรัฐมีนัยยะที่เน้นความสำคัญของคติพระอินทร์ด้วย โดยตำนานพระแก้วมรกตปรากฏอยู่ในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมไทยที่เขียนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 1 มีการกล่าวถึง การสร้างพระแก้วมรกตในส่วนของการเล่าเรื่องเกี่ยวกับการจัดสร้างพระแก้วมรกตเพื่อประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ที่กรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงและความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรไทย

ราชบัณฑิตยสภา (2553) ได้กล่าวถึง การสร้างพระแก้วมรกต ว่า พระอินทร์ได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นอย่างมาก ทั้งอาสาไปขอแก้วมณีโชติ มาจากเหล่ากุมภัณฑ์เพื่อนำมาสร้างองค์พระ ถึงแม้จะไม่สำเร็จแต่พระอินทร์ก็ได้แก้วอมรกตมาแทน และยังมีส่วนร่วมในการสร้างโดยให้พระวิสสุกรรมลงมาเป็นนายช่างจนอาจกล่าวได้ว่า พระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยการสนับสนุนอย่างแข็งขันของพระอินทร์ ซึ่งเห็นได้จากลายหน้าบันพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต (วัดพระแก้ว) ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทำขึ้นเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งสอดรับกับประวัติพระแก้วมรกตในขณะที่องค์พระศรีสรรเพ็ชดาญาณ พระประธานของวัดพระศรีสรรเพ็ชรสมัยกรุงศรีอยุธยา กลับไม่มีตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์เลย ดังนั้นการสร้างพระแก้วมรกตในชินกาลมาลีปกรณ์ นอกจากจะสะท้อนความสำคัญของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงถึงการสร้างอำนาจของกษัตริย์ที่ปกครองด้วยคุณธรรม พร้อมกับการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักรไทยในสมัยนั้น

พระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ได้สะท้อนถึงการใช้มาตรฐานของศีลธรรมในพุทธศาสนาในการอธิบายสาเหตุแห่งการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา โดยการบรรยายถึงการละเมิดศีลธรรมของกษัตริย์ในช่วงปลายอยุธยา ซึ่งนำไปสู่การเสื่อมโทรมของอำนาจและการพ่ายแพ้ต่อพม่า ตัวอย่างที่สำคัญคือ การกล่าวถึงการที่กษัตริย์ในช่วงปลายอยุธยาไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรม เช่น การได้ราชสมบัติโดยมิชอบ ซึ่งในกรณีนี้หมายถึงการได้รับราชสมบัติผ่าน

การประพฤติมิชอบ หรือการกระทำที่ไม่เป็นไปตามหลักธรรมของพุทธศาสนา เช่น การสังหารหรือการกดขี่ข่มเหงผู้อื่นเพื่อเข้าถึงอำนาจ ตัวอย่างนี้สามารถเห็นได้จากกรณีของพระเจ้าเสือ (พระเจ้าทรงธรรม) ที่มีชื่อเสียงในด้านความโหดร้ายและการใช้อำนาจอย่างทารุณ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย และท้ายที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็ถูกทำลายจากการรุกรานของพม่าในปี พ.ศ. 2310 นอกจากนี้ ยังมีการกล่าวถึงการที่กษัตริย์ในยุคนั้นปราศจากความเพียรและความใส่ใจในการปกครองประชาชน และไม่มีหิริโอตตัปปะ (ความละอายใจและเกรงกลัวต่อผลแห่งการกระทำที่ไม่ดี) ซึ่งสะท้อนถึงการขาดคุณธรรมที่จำเป็นสำหรับการปกครองที่ดี ทั้งยังเต็มไปด้วยอกุศลลามกและการประพฤติมิชอบ ซึ่งเป็นการละเมิดหลักธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา เช่น การหลีกเลี่ยงจากการทำบุญหรือการหมั่นปฏิบัติศีล จึงทำให้กษัตริย์ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เลือกที่จะวางบทบาทของกษัตริย์ในฐานะ “ธรรมราชา” โดยให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีลักษณะที่เป็นพิธีกรรมน้อยลง แต่ให้ความสำคัญแก่ศาสนาที่มีพื้นฐานอยู่บนประสบการณ์ตามที่เป็นจริงมากขึ้น เห็นได้ชัดว่าทรงมีพระบรมราโชบายที่จะเปลี่ยนมาเน้นการสั่งสอนให้เกิดปัญญาความรู้ ให้สามารถพิจารณาสภาวะต่าง ๆ อย่างมีเหตุมีผลจนเกิดความเข้าใจหลักคำสอนทางศาสนาแล้วจึงนำมาปฏิบัติ

พระอินทร์ ในศาสนาพุทธและความเชื่อของไทย เป็นเทพเจ้าผู้มีบทบาทสำคัญในการปกครองสวรรค์และช่วยเหลือมนุษย์ พระอินทร์มีบทบาทในฐานะธรรมราชา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวคิดการปกครองที่ยึด

หลักธรรมและคุณธรรม การที่พระอินทร์ดูแลการปกครองในสวรรค์และโลกมนุษย์สะท้อนถึงความสัมพันธ์ของการปกครองที่ยุติธรรมและเมตตา ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดของกษัตริย์ที่มีธรรมะในการปกครองตามหลักพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังเป็นเทพที่อุปถัมภ์พุทธศาสนามากที่สุด สอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัชกาลที่ 1 จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่พระองค์ทรงเลือกคติพระอินทร์ขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ของรัฐและสถาบันกษัตริย์ ทำให้เห็นถึงกระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐแบบคติพระอินทร์ ซึ่งหากผู้ถูกปกครองไม่สังเกตรายละเอียดคงไม่อาจทราบเลยว่า พวกเขาได้รับอุดมการณ์และจิตสำนึกที่ถ่ายทอดมาจากชนชั้นปกครองเรียบร้อยแล้ว

การครองอำนาจนำทางความคิดในช่วงเวลาของการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินหรือสถาปนารัฐใหม่ เป็นกระบวนการที่สำคัญสำหรับผู้ปกครอง เพราะเป็นวิธีที่ช่วยให้ผู้ปกครองสามารถสร้างความชอบธรรมและการยอมรับจากประชาชนได้ การทำให้ประชาชนเห็นว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวพวกเขานั้นเป็นสิ่งที่ปกติ และอยู่ภายใต้ระบบที่ดีและมีอุดมการณ์ที่มั่นคง เป็นหนึ่งในวิธีที่สามารถทำให้ผู้ปกครองไม่ต้องเผชิญกับความขัดแย้งหรือการต่อต้านได้ ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ การใช้วรรณกรรม, สถาปัตยกรรม, กฎหมาย และการส่งเสริมพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือในการสร้างการยอมรับและส่งเสริมอำนาจนำของพระองค์อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่อาณาประชาราษฎรอาจไม่รู้ตัวเลยว่าตนเองได้ถูกครอบครองอำนาจทางความคิดผ่านสิ่งเหล่านี้

วิธีการของแต่ละผู้ปกครองในการครองอำนาจนำทางความคิดอาจแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมที่พวกเขาต้องการเข้าไปกำกับ การที่รัชกาลที่ 1 ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือหลักในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐและส่งเสริมอำนาจนำ เนื่องจากสภาพสังคมในยุคนั้น ผู้คนส่วนใหญ่ยังไม่สามารถเข้าถึงความรู้จากการศึกษาหรือการอ่านหนังสือได้มากนัก ศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนา จึงกลายเป็นช่องทางหลักในการสื่อสารอุดมการณ์ต่างๆ ไปยังประชาชน การใช้ศาสนาในการเผยแพร่คำสอนและหลักคิดจึงเป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพและเข้าถึงได้ง่ายที่สุด

ภาพของ "ธรรมราชา" หรือพระมหากษัตริย์ที่ปกครองโดยยึดหลักศีลธรรมและธรรมาภิบาล ถูกสร้างขึ้นผ่านการสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา เช่น การบูรณะวัด สร้างพระพุทธรูป การส่งเสริมการศึกษาศาสนาในระดับต่างๆ และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่สอดคล้องกับการปกครอง การกระทำเหล่านี้ไม่ได้เพียงแต่ส่งเสริมความเชื่อในศาสนา แต่ยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่มีความเมตตาและยุติธรรม นอกจากนี้ ในช่วงเวลาที่การศึกษาและการเข้าถึงหนังสือยังจำกัด รัชกาลที่ 1 จึงเลือกใช้วิธีการที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้ง่าย เช่น การใช้พระพุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการสอนให้ประชาชนเข้าใจหลักธรรมของการปกครองที่ดี โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการอ่านหรือการศึกษาในระดับสูง ในแง่นี้ศาสนาจึงไม่เพียงแต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของประชาชน แต่ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้สึกภักดีและยอมรับอำนาจของรัฐ

การใช้ศาสนาในลักษณะนี้ทำให้รัชกาลที่ 1 สามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐไปยังประชาชนได้อย่างราบรื่น โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกว่าตนเองถูกบังคับหรือถูกควบคุม แต่กลับมองว่าคำสอนเหล่านี้เป็นแนวทางที่ช่วยให้พวกเขามีชีวิตที่ดีขึ้น

สรุป

การครองอำนาจนำ หรือ Hegemony เป็นการกระบวนการทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่ใช้ครอบงำชนชั้นหนึ่งโดยการนำเอาวิธีการทางการเมืองมาผสมกับเรื่องอุดมการณ์ ทำให้เกิดจิตสำนึกทางชนชั้นตามอุดมการณ์ที่สอดใส่ เพื่อสร้างความยอมรับเหนือชนชั้นอื่นๆ โดยสร้างการครอบงำทางความคิดผ่านการถ่ายทอดอุดมการณ์หรือจิตสำนึกทางชนชั้นเพื่อก่อให้เกิดความยอมรับและยินยอมที่จะอยู่ภายใต้ชนชั้นนั้น ซึ่งผู้ถูกกระทำนั้นไม่ทราบว่าตนเองกำลังถูกครอบครองความคิดไปแล้ว

จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ผู้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา และความวุ่นวายของกรุงธนบุรี กระบวนการประกอบสร้างกรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๑ ต้องเร่งสถาปนาความมั่นคงทางการเมือง โดยเฉพาะการสืบทอดอำนาจในทางสันตติวงศ์เนื่องจากราชวงศ์ที่ปกครองอยุธยาได้สิ้นพระชนม์และถูกกวาดต้อนไปแทบทั้งหมด ภายใต้เงื่อนไข

ดังกล่าว กลุ่มชนชั้นปกครองในยุคกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีความจำเป็นที่จะแสดงให้ปรากฏถึงสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมืองและความชอบธรรมในการได้มาซึ่งอำนาจ จึงต้องสร้างกระบวนการครองอำนาจนำโดยการผสมผสานระหว่างการเมือง วัฒนธรรม และศาสนา เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง โดยเน้นการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในฐานะศูนย์กลางแห่งความยิ่งใหญ่ทั้งทางการเมืองและศาสนา เนื่องจากในสมัยนั้นประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีการศึกษาสูงจึงไม่สามารถอ่านหรือเขียนหนังสือได้ การสอดแทรกอุดมการณ์รัฐผ่านคำสอนในพระพุทธศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ช่วยสร้างจิตสำนึกทางสังคมโดยไม่รู้ตัวว่าตนเองถูกครอบงำทางความคิด ศาสนากลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสถาปนาความมั่นคงและความยอมรับทางการเมือง นอกจากนี้ยังมีกระบวนการในด้านวัฒนธรรมและงานศิลปะ เช่น การสร้างสถาปัตยกรรมที่เลียนแบบกรุงศรีอยุธยา การจัดทำวรรณกรรม และการชำระกฎหมายตราสามดวง เพื่อย้ำถึงสิทธิธรรมและความชอบธรรมของราชวงศ์จักรี สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการครองอำนาจนำที่สามารถสร้างความยินยอมโดยไม่มีความขัดแย้ง ดังนั้นการครองอำนาจนำในยุครัชกาลที่ 1 เป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและมีประสิทธิภาพ โดยใช้ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นแกนหลักในการสร้างความมั่นคงของรัฐ ซึ่งกลายเป็นรากฐานสำคัญในการปกครองของราชวงศ์จักรี โดยที่ประชาชนหรือผู้ถูกปกครองไม่อาจรู้ตัวได้เลยว่าตนเองได้ถูกครอบครองทางความคิดและจิตสำนึกไปแล้ว

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 การคัดเลือกเอกสารต้นฉบับต้องศึกษาอย่างละเอียด เนื่องจากมีการเรียบเรียงหลายครั้ง

1.2 การคัดเลือกบทความวิจัยต้องให้ความสำคัญกับความน่าเชื่อถือของผู้วิจัยเนื่องจากมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาตัวบทวรรณกรรมในช่วงเวลานั้นเพิ่มเติม เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มีการเรียบเรียงและนิพนธ์งานวรรณกรรมจำนวนมาก

2.2 ควรศึกษาตัวบทพงศาวดารหรือคำให้การในส่วนของราษฎรเพิ่มเติมเพื่อให้เห็นภาพลักษณ์ของชนชั้นปกครองในสายตาของชนชั้นถูกปกครองด้วย

เอกสารอ้างอิง (References)

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2476). ตำนานและความเป็นมาของกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร.

กรมศิลปากร. (2003). ราชาธิราช ฉบับถอดความวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2553). ชินกาลมาลีปกรณ์ (ฉบับพิมพ์ใหม่). กรุงเทพฯ: สำนักราชบัณฑิตยสภา.

กรรณิการ์ สาตรปรุง. (2541). ราชาธิราช สามก๊ก และไซฮั่น: โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

กรรณิการ์ สาตรปรุง. (2541). กรุงธนบุรีกับการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คณะกรรมการชำระและศึกษากฎหมายไทยโบราณ. (2558). กฎหมายตราสามดวง: พระธรรมสารทและหลักอินทภาษ ฉบับราชบัณฑิตยสภา. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

จันทรวงศ์, ส. (2547). *บทพิจารณ์ว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: คบไฟ.

เจียง, เจีย. (2005). *ไซ่ฮั่น* (จ.ธนานิธิ, แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.

ชาตรี ประกิตนนทการ. (2552). *คติพระอินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 อุดมการณ์รัฐพุทธศาสนา และสถาปัตยกรรม* [ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์]. ศิลปวัฒนธรรม, 30(6), 78–99.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน). (2551). *สามก๊ก* (พิมพ์ครั้งที่ 24). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มติชน.

นฤมล ธีรวัฒน์. (2559). *ประชุมพงศาวดาร ฉบับราษฎร์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ.

ปรามินทร์ เครือทอง. (2554). *เจาะกลยุทธ์ พระเจ้าตาก “เหาะ” ฟื้นวิกฤตศรัทธา* [ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์]. ศิลปวัฒนธรรม, 33(2), 78–91.

วัชรพล พุทธรักษา. (2557). *บทสำรวจความคิดทางการเมืองของอันโตนิโอ กรัมชี่*. กรุงเทพฯ: สมมติ.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. (2546). *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา และการฟื้นตัวของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2539). *วัฒนธรรม ความรู้และอำนาจในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325–2352)*. กรุงเทพฯ: มติชน.

Cole, N. L. (2020, August 28). *What is cultural hegemony?* Retrieved from https://www.thoughtco.com/cultural-hegemony-3026121.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). New York, NY: International Publishers.

Storey, J. (2015). *Cultural theory and popular culture: An introduction* (7th ed.). London: Routledge.

Wyatt, D. K. (1984). *Thailand: A Short History*. New Haven, CT: Yale University Press.